

Кравченко Л. С.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ АВСТРІЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ

У статті проаналізовано особливості австрійської літератури в ХІХ–ХХ століттях, окреслено проблему визначення національної ідентичності австрійців, незалежність австрійської літератури від німецької, що і викликало в політичних та літературних колах Австрії в 70-х роках ХХ століття гостру дискусію. Політики, культурологи та літературознавці зосередилися на обґрунтуванні незалежності австрійської літератури від німецької, намагаючись провести межу між двома національними літературами та визначити специфічні риси першої в ХІХ–ХХ століттях.

Також у статті відображено зв'язок австрійської літератури ХІХ століття з історією існування багатонаціональної Австро-Угорської монархії, її загибеллю та утворення нової держави – Австрії. Характерною особливістю австрійської літератури, безумовно, є нерозривний зв'язок її з ідеєю габсбурзької державності. Долі габсбурзької державності головним чином і визначили інтерес до імперської проблематики у творчості письменників ХІХ–ХХ ст. Ідея габсбурзької державності стала центральною у творчості Грільпарцера, Раймунда, Штіфтера, Нестроя та багатьох інших класиків австрійської літератури, підкреслила суто «австрійський» погляд письменників на існуючі проблеми дійсності, а коли вони зрозуміли, що габсбурзький світ руйнується, і ніщо не може перешикодити цьому, вони спробували протистояти, обираючи «втечу в ідилію», у світ гармонії та краси. І тоді виникає «габсбурзький міф», що ідеалізував окремі моменти австрійської дійсності, оспівував «золоті часи» імперії. «Габсбурзький міф» настільки опанував свідомістю австрійців, що став явищем, само собою зрозумілим, нерозривно пов'язаним з поняттям «австрійське», від якого не можна було дистанціюватися.

Розпад Австро-Угорської імперії викликав у письменників психологічний шок, ідейну розгубленість, трагічність світогляду, сприйняття світу як хаосу. Крах монархії асоціювався в очах австрійських письменників Гуго фон Гофманстала, Р. Музіля, Ф. Верфеля, Й. Рота, Г. фон Додерера, Ф. Чокора, Ф. Брукнера, Е. фон Горвата та інших із загибеллю цілого світу, який уособлював велич та благополуччя. Загибель Австрії як «духовної» традиції стала для австрійців крахом віри в існування наднаціональної духовної дійсності їхньої держави. І тому самостійну Австрійську республіку вони сприйняли як традицію, як духовну батьківщину, як «культурно-історичну спільність», що увібрала в себе й у собі втілила безліч середньоевропейських впливів.

Ключові слова: австрійська література, «габсбурзький міф», ХІХ–ХХ століття, австрійська націєцентричність, філософський наратив австрійської літератури ХІХ–ХХ століть.

Постановка проблеми. Кожна національна література відображається своїми особливостями розвитку; її самобутність та своєрідність тісно пов'язана з проблемою національного самоусвідомлення, пошуками витоків своєї культури та духовності. Національна ідентичність є вищим шаблоном процесу ідентифікації: це відчуття політичної, територіальної спільності, культури, традицій, минулого. Пошуки національної ідентичності як утвердження права народу на самобутність, пошуки засад своєї культури, зміцнення групової єдності та прагнення до політичної самостійності знайшли яскраве втілення в творчості австрійських мислителів, письменників та політиків ХХ століття.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема визначення національної ідентичності австрійців, незалежність австрійської літератури від німецької викликала в політичних та літературних колах Австрії в 70-х роках ХХ століття гостру дискусію. Політики, культурологи та літературознавці зосередилися на обґрунтуванні незалежності австрійської літератури від німецької, намагаючись провести межу між двома національними літературами та визначити специфічні риси першої в ХІХ–ХХ століттях. Зокрема, німецький літературознавець Юрген Коппенштайнер у статті «Між міфами та тезами: Роздуми про ідентичність австрійської літератури» відзначав, що «причина цієї

проблеми криється в тому, що досить важко визначити, що таке австрійська національна ідентичність. Важко германістам довести незалежність австрійської літератури, але я вважаю, що потрібно говорити про незалежну австрійську літературу, а не сором'язливо про літературу з Австрії» [8, с. 2].

Німецький критик Дагмар С.Лоренц вважає, що «австрійська літературна критика все ще не пододала кризу ідентичності після війни. Водночас підозрілим видається багаторазове звернення до тієї самої проблеми. Напевно, в жодному іншому столітті так важко провести межу між національними літературами, як у 20-му столітті, особливо якщо йдеться про твори письменників світового рівня» [9, с. 1].

У своїй статті «Три письменники» з берегів чорного Дунаю. Як можна бути австрійцем?» французький критик П'єр Комбеско, намагаючись визначити специфічні риси австрійської літератури з XIX століття і до наших днів, вважає, що однією з них є «парадокс безтурботного щастя та постійної одержимості смертю, самогубством і божевіллям» [6, с. 4].

Український літературознавець Дмитро Затонський у своєму науковому дослідженні «Австрійська література у XX столітті» зазначав: «Австрійська література – виняток. Хоча б тому, що й донині багато хто відмовляє їй у праві на самостійність. А ті, що за нею право таке визнають, ніяк не можуть домовитися, коли ж самостійність ця виникла і на які межі поширюється: чи то на німецькомовну словесність колишньої Австро-Угорської імперії, чи то на весь комплекс літератур, що існували всередині її державних кордонів» [1, с. 3].

Постановка завдання. Мета нашої статті полягає в окресленні характерних особливостей австрійської національної літератури, у висвітленні її тісного зв'язку з ідеєю австро-угорської державності та художньому осмисленні минулої «величчя» казкової імперії у творах Ф. Грільпарцера, Р. Музіля, А. Штіфтера, Й.Рота, Г. фон Додерера, Г. Броха, С. Цвейга, Г. фон Гофманстала, Г. Айзенрайха та ін.

Виклад основного матеріалу. Австрійська література, безперечно, тісно пов'язана з історією існування багатонаціональної Австро-Угорської монархії, її загибеллю та утворення нової держави – Австрії. Серед багатьох проблем, що стояли перед австрійськими письменниками, проблема країни і батьківщини завжди мала першорядне значення.

Характерною особливістю австрійської літератури, безумовно, є нерозривний зв'язок її з ідеєю габсбурзької державності. Долі габсбурзької державності головним чином і визначили інтерес до імперської проблематики у творчості письменників XVIII–XX ст.

Починаючи з Грільпарцера, основоположника власне австрійської літератури, усі письменники тією чи іншою мірою були пов'язані з ідеєю державності. «Це почуття австро-угорської державності, – як іронічно відзначить Роберт Музіль у романі «Людина без властивостей», – будувалося настільки дивно, що майже марна праця – пояснити його... Складалося воно зовсім не з австрійської та угорської частин, яке, як слід би думати, доповнювали один одного, а з цілого і частини, а саме з почуття угорської та почуття австро-угорської державності, і це друге процвітало в Австрії, тому почуття австрійської державності насправді у відсутності батьківщини» [2, с. 203].

Творчість австрійських письменників (і це одна з важливих рис її специфіки) досить часто перебувала у подвійному ставленні до ідеї габсбурзької державності. З такої двоїстості виростають твори Грільпарцера, Раймунда, Штіфтера, Нестроя та багатьох інших класиків австрійської літератури, зокрема драма Грільпарцера «Роспря в домі Габсбургів» (1820–1830), що оголила характерні протиріччя епохи і підкреслила суто «австрійський» погляд драматурга на існуючі проблеми дійсності. Невипадково, неспроможна вирішити реальні протиріччя дійсності і розуміючи, що габсбурзький світ руйнується, і ніщо не може перешкодити цьому, австрійські письменники звертаються до минулих епох (і це стає традицією літератури), намагаючись на матеріалі минулого вирішити проблеми сучасності, знайти підстави для монархії. Або ж, як А. Штіфтер, обирали «втечу в ідилію», втечу у світ гармонії та краси.

На думку австрійського письменника XX століття Г. Айзенрайха, «Штіфтер першим із усіх письменників по-німецьки побачив, що речі світу вислизують від нас, і першим спробував протистояти цьому розпаду – якщо не зупинити його, то хоча б протиставити йому образ гармонії» [7, с. 9]. Так поступово складався міф, який згодом отримав назву «габсбурзький міф», що ідеалізував окремі моменти австрійської дійсності, оспівував «золоті часи» Габсбурзької імперії. «Габсбурзький міф» став специфічною частиною австрійської літератури. Міфотворчість була характерною для кожної національної літератури, але в австрійській – вона

найбільш типова і пов'язана саме з проблемою імперської державності.

Народження «габсбурзького міфу», на думку італійського вченого Клаудіо Маґріса, сягає 1806 року. У своїй гучній книжці «Габсбурзький міф в австрійській літературі» (1963) Маґріс висловлює думку, що «габсбурзький міф» став тим соціальним замовленням, яке австрійські письменники отримали від імперської ідеології, але, здебільшого, функції міфу полягали в іншому. «Вирослий з уявлень про «надкласову патріархальність», наднаціональну ідилічність, мудрий лібералізм, що понад століття слугували найгострішим інструментом влади та духовною опорою габсбурзької монархії» [10, с. 10], він з'явився новим способом захисту для анахронічної держави, засобом відвернення уваги від проблем реальних, нагальних та зображення австрійського світу, як надійного і стабільного.

У трагедії «Щастя і горе короля Оттокара» (1823), від котрої й бере початок «габсбурзький міф» в австрійській літературі, Грільпарцер звернувся до ідеї «золотого століття» і переніс її на монархію.

Більшість австрійських письменників, на думку К. Маґріса, стали «бранцями габсбурзького міфу». Схильність багатьох письменників до міфотворчості, можливо, варто було б розглядати у зв'язку з фактом існування величезної Дунайської монархії, своєрідної єдності, яка складалася з безлічі етнічних груп. Сучасний австрійський учений Вальтер Вайс у статті «Австрійська література – полонянка габсбурзького міфу?», що стала відповіддю на книжку Маґріса, вважає, що «згодом габсбурзький міф настільки опанував свідомістю австрійців, що став явищем, само собою зрозумілим, нерозривно пов'язаним з поняттям «австрійське», від якого не можна було дистанціюватися» [11, с. 61].

Напочатку ХХ століття монархія переживала важку економічну, політичну і духовну кризу. Вона втрачала будь-який позитивний сенс, унаслідок чого зростало передчуття габсбурзької безвиході, загибелі. Суперечність між видимістю та непривабливою дійсністю простежується і в долях мистецтва Австро-Угорщини на межі століть. Заломлення цієї суперечності мистецтв можна вважати характерною особливістю духовної ситуації в Австрії. Все культурне життя країни пронизувало відчуття кінця, веселого Апокаліпсису. На думку австрійського письменника Г. Броха, «Відень перетворилася на центр ціннісного вакууму епохи», а Гуго фон Гофмансталь був «одним

з перших, хто ясно розпізнавав його вакуум цінностей і протиставив останньому власну особистість» [5, с. 47].

Листопадова буржуазна революція 1918 року в Австрії усунула історично пережитковий конгломерат народів та націй. Безповоротно зникла з лиця землі «двоєдина» монархія, залишивши по собі невелику «оперетну державу» – Австрійську республіку, якій відмовляли у життєздатності й прагнули приєднати до Німеччини.

З розпадом Австро-Угорщини відійшло у минуле відчуття непорушності та могутності. У результаті розчарування революції, активізувалися творчі пошуки «духовної опори», відбулася «переоцінка» всіх цінностей та переосмислення столітніх традицій.

Розпад Австро-Угорської імперії викликав у письменників психологічний шок, ідейну розгубленість, трагічність світогляду, сприйняття світу як хаосу. Крах монархії асоціювався в очах австрійських письменників із загибеллю цілого світу, який уособлював велич та благополуччя. Тому не випадково в центрі нової прози виявився, проте, не характер, а характерність, специфічна ізольована ситуація: страх, розпач, смерть.

Розпад Австро-Угорщини став центральною темою у творчості Гуго фон Гофманстала, Р. Музіля, Ф. Верфеля, Й. Рота, Г. фон Додерера, Ф. Чокора, Ф. Брукнера, Е. фон Горвата та багатьох інших письменників. Одні, як Р.М. Рільке, Е. фон Горват, К. Краус з радістю сприйняли загибель імперії, інші, як С. Цвейг, оплакували її, тому що захід сонця Австро-Угорщини означав для них крах цілого світу; третя – відчували величезну ненависть до Дунайської імперії, що розтанула в серпанку, перестала реально існувати, але залишила свою згубну спадщину у вигляді «хаотичних уламків відживших форм буття». К. Краус змалював розпад Австро-Угорщини у своїй сатиричній п'єсі «Останні дні людства», Ф. фон Герцмановські-Орландо відтворив монархію у гротескному образі країни Тароканії. Р. Музіль створив величезний роман «Людина без властивостей», зобразивши широку панораму духовного життя імперії Габсбургів на порозі її краху. На відміну від С. Цвейга, Й. Рота, Р. Музіль досить холодно сприйняв розвал монархії, загибель Каканії (як сатирично назвав письменник «імператорську і королівську імперію») стала для нього особливо трагічним випадком сучасного світу. Р. Музіль зосередив свою увагу на зображенні світу свідомості сучасної людини, крізь яке переломлюються всі реалії, всі катастрофи австрійської дійсності.

Ф. Кафка, Р.М. Рільке, Г. Брех відчували невідворотність загибелі габсбурзької державності й бажали цього. Г. Брех у трилогії «Лунатики», а також у романі «Смерть Вергілія» прагнув розкрити причини загибелі «старих європейських цінностей», незважаючи на те, що він, як і Ф. Кафка, безпосередньо не звертався до «австрійської тематики».

На відміну від Р. Музіля, Ф. Кафки та Р.М. Рільке, для Й. Рота падіння Австро-Угорщини було одним із найсильніших життєвих потрясінь. Головною темою романів Й. Рота «Марш Радецького» і «Склеп капуцинів» стала загибель Австрії як «духовної» традиції, що показана як крах віри австрійців в існування наднаціональної духовної дійсності їхньої держави. Історичні перетворення, що змінили на початку ХХ століття обличчя австрійської дійсності, вразили не лише тих, хто був підданий габсбурзькій ідеї, а й представників інших націй, які рвалися з тієї імперії та, здавалося, були найбільш зацікавленими в її зникненні.

Крах Австро-Угорщини порівнювали із «сутінками богів», після яких може настати тільки порожнеча, бо загинула не просто держава, а щось набагато більше». Світосприйняття багатьох австрійців у цей час було дуже драматичним. Вони усвідомлювали, що імперія загинула, а перша Австрійська республіка здавалася чимось штучним і ненадійним. В атмосфері розпаду, хаосу та невизначеності єдиним реальним здавалося тільки минуле, і погляди багатьох австрійців дедалі частіше звертаються до зниклої монархії.

С. Цвейг вважав часи існування Австро-Угорщини «золотим віком надійності». «Усе в нашій тисячолітній австрійській монархії, – зазначав він у своїй останній книжці «Світ учора. Спогади європейця», – здавалося, розраховане на вічність, і держава була вищим гарантом цієї сталості. Усе мало свою норму, свій певний розмір і вагу. Усе в цій великій імперії міцно і непорушно стояло на своїх місцях, а над усім – старий кайзер, і всі знали (або сподівалися), що якщо йому судилося померти, то прийде інший, і нічого не зміниться у цьому впорядкованому порядку. Це почуття надійності було найбажанішим прагненням мільйонів, загальним життєвим ідеалом» [... с. 162]. У висловлюванні С. Цвейга пролунав сум про старі й добрі часи, Австрія видалася йому ідеальною батьківщиною, непохитним і надійним миром, прообразом Європи. Але це була втеча в ілюзію, утопію, бо С. Цвейг розумів, що «світ надійності» був усього лише повітряним замком. У нових історичних умовах австрійські письменники прагнули

осягнути світ учорашній, намагаючись знайти в минулому державному устрої передумови сучасної австрійської єдності. Художнє осмислення минулої «величі» казкової імперії в літературі відроджувало старий «габсбурзький міф», розквіт якого припав на 20–30-ті роки ХХ століття. Звернення до міфотворчості було частково викликане ностальгією за минулим, тугою за розмахом і багатством вражень. По суті, це була міфологізація старих габсбурзьких порядків.

Унаслідок осмислення історичних подій, «ностальгії за втраченим золотим віком» для багатьох австрійських письменників не існувало іншої тематики й проблематики, ніж імперська. Розпад Австро-Угорської монархії, перетворення колишньої величі на міф та усвідомлення цієї події породили трагічність світосприйняття, зневіру, пошуки «духовної опори», що й визначило таким чином зовнішність австрійської літератури першої половини ХХ століття та зумовило її подальший розвиток.

Повоєнні роки вносять істотні зміни в основний мотив австрійської літератури «великого двадцятиріччя». Попри потрясіння й катаклізми, що спіткали австрійське суспільство в роки «ганебного аншлюсу» та другої світової війни, середнє покоління австрійських письменників знову звертається до часів зниклої монархії, однак, не з метою ідеалізації, а як до «духовної» та емоційної опори. Спостерігається своєрідне відродження національної культури та літератури, що супроводжується осмисленням подій з певної часової дистанції, посиленням перенесенням цінностей минулого в сьогодення.

«Велике минуле» Австро-Угорської імперії, що стало вже традицією, уявлялося для багатьох австрійських письменників єдиним духовним порятунком. Водночас в осмисленні його вони приходять до критичного заперечення туги за імперією, до усвідомлення минулого як гальма в новому світосприйнятті та необхідності зречення від нього. Це був болісний процес подолання минулого і підтвердженням тому слугують слова Інгеборг Бахман про те, що «минуле треба відстраждати». Гайміто фон Додерер, Інгеборг Бахман і багато інших письменників сприйняли Австрійську республіку як традицію, духовну батьківщину, «культурно-історичну спільність», що увібрала в себе й у собі втілила безліч середньоевропейських впливів. Тому, що «Австрія – це не тільки міфи й легенди, не тільки проблематична габсбурзька державність, це, безумовно, і духовні цінності австрійської культури» [4, с. 97]. І голо-

вним для багатьох австрійських письменників був зв'язок із національними традиціями в ім'я утвердження нової дійсності.

Гайміто фон Додерер – «найавторитетніший австрійський письменник нового часу» – вважав, що Австрія багато виграла від розпаду імперії, бо в разі подальшого існування Австро-Угорщини їй було б уготовано долю розчинення в багатонаціональному котлі. Визначальною рисою його творчості стала прихильність до «маленької Австрії». Інгеборг Бахман зреклася імперії, як «рейху мертвих». Визначаючи своє ставлення до Австрії, Бахман зазначала, що «їй найбільше подобалося таке поняття, як «австрійський дім», бо воно дуже правильно відображає її стосунки з Австрією» [4, с. 97].

Висновки. Таким чином, мінливі долі Австрійської держави наклали свій відбиток на світогляд і творчість сучасних австрійських письменників

та зумовили проблематику їхньої творчості. Внаслідок осмислення історичних подій, «ностальгії за втраченим золотим віком» для багатьох австрійських письменників не існувало іншої тематики й проблематики, ніж імперська. Розпад Австро-Угорської монархії, перетворення колишньої величі на міф та усвідомлення цієї події породили трагічність світосприйняття, зневіру, пошуки «духовної опори», що й визначило таким чином зовнішність австрійської літератури першої половини ХХ століття та зумовило її подальший розвиток.

На противагу своїм сучасникам – Гайміто фон Додереру, Інгеборг Бахман та багатьом іншим – Томас Бернгард і Петер Гандке зосереджені не на спадкоємності, а на розриві з історичним минулим, що зумовило «нетиповість» і своєрідність їхньої творчості в контексті австрійської літератури другої половини ХХ століття.

Список літератури:

1. Затонський Д.В. Австрійська література у ХХ столітті. Худ. літ. 1985. 447 с.
2. Музіль Р. Людина без властивостей. Роман. Пер. з нім. Вид. Жупанського. 2010. Кн. 1. 416 с.
3. Цвейг С. Світ учора. Спогади європейця. Пер. з нім. 2018. 416 с.
4. Bachmann I. Thomas Bernhard. Ein Versuch., Entwurf. Werke in 4-Bänden. München, Zürich. Piper. Bd. 4. 1978. S. 364 S.
5. Broch H. Hofmannsthal und seine Zeit. Frankfurt a.M. 1974. 240 S.
6. Combescot Pierre. Nouvelles Littéraires 9.10.1980.
7. Eisenreich H. Zwischen den Zeilen. Die Furche. Nr. 40/ 5. Oktober 1983.
8. Koppensteiner, Jürgen. Zwischen Mythen und Thesen: Überlegungen zur Identität der österreichischen Literatur. Modern Austrian Literature, Vol. 19, No. 1 (1986), pp. 1–8 (8 pages). <https://www.jstor.org/stable/24647775>.
9. Lorenz D.C.G. Ein Definitionsproblem: Österreichische Literatur. Modern Austrian Literature, Vol. 12, No. 2 (1979), pp. 1–21 (21 pages). <https://www.jstor.org/stable/24645842>.
10. Magris C. Der habsburgische Mythos in der österreichischen Literatur. Salzburg. Müller Verlag. 1966. 356 S.
11. Weiss W. Österreichische Literatur – eine Gefangene des habsburgische Mythos. DVJS 49. 1969. 334 S.

Kravchenko L. S. FEATURES OF AUSTRIAN LITERATURE IN THE XIX–XX CENTURIES

In the article, we analyzed the features of Austrian literature in the 19th and 20th centuries, outlined the problem of defining the national identity of Austrians, the independence of Austrian literature from German literature, which caused a heated debate in the political and literary circles of Austria in the 70s of the 20th century. Politicians, culturologists and literary critics focused on justifying the independence of Austrian literature from German, trying to draw a line between the two national literatures and determine the specific features of the first in the 19th and 20th centuries.

The article also reflects the connection of Austrian literature of the 19th century with the history of the existence of the multinational Austro-Hungarian monarchy, its demise and the formation of a new state – Austria. A characteristic feature of Austrian literature is, of course, its inextricable connection with the idea of Habsburg statehood. The fate of the Habsburg statehood mainly determined the interest in imperial issues in the works of writers of the 19th and 20th centuries. The idea of Habsburg statehood became central in the work of Grilparzer, Raimund, Stifter, Nestroy and many other classics of Austrian literature, emphasized the writers' purely «Austrian» view of the existing problems of reality, and when they realized that the Habsburg world was collapsing and nothing could prevent it, they tried to resist, choosing to «escape to an idyll», to a world of harmony and beauty. And then the «Habsburg myth» arose, which idealized certain moments of the Austrian reality, glorified the «golden times» of the empire. The «Habsburg myth» took such hold in the consciousness

of Austrians that it became a self-evident phenomenon, inextricably linked with the concept of «Austrian», from which it was impossible to distance oneself.

The collapse of the Austro-Hungarian Empire caused writers a psychological shock, ideological confusion, a tragic outlook, and a perception of the world as chaos. The collapse of the monarchy was associated in the eyes of Austrian writers Hugo von Hofmannsthal, R. Musil, F. Werfel, J. Roth, G. von Doderer, F. Chokor, F. Bruckner, E. von Horvat and others with the death of the whole world, which personified greatness and well-being. The death of Austria as a «spiritual» tradition became for the Austrians a collapse of faith in the existence of a supranational spiritual reality of their state. And that is why they perceived the independent Austrian Republic as a tradition, as a spiritual homeland, as a «cultural-historical community» that absorbed and embodied many Central European influences.

Key words: *Austrian literature, «Habsburg myth», 19th–20th centuries, Austrian nationalism, philosophical narrative of Austrian literature of the 19th–20th centuries.*